

broszura edukacyjno-informacyjna

PRZYRODA WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

www.mapa.warszawa.rdos.gov.pl

**REGIONALNA
DYREKCJA
OCHRONY
ŚRODOWISKA
W WARSZAWIE**

**Wojewódzki Fundusz
Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej
w Warszawie**

Promocja obszarów ochrony przyrodniczej
w województwie mazowieckim dofinansowana
przez Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej w Warszawie
www.wfosigw.pl

REGIONALNA
DYREKCJA
OCHRONY
ŚRODOWISKA
W WARSZAWIE

Misją Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Warszawie jest zachowanie walorów przyrodniczych i standardów środowiska dla rozwoju województwa mazowieckiego z myślą o przyszłych pokoleniach zjednoczonej Europy. Naszą misję realizujemy m.in. poprzez zadania z zakresu ocen oddziaływania na środowisko, ochrony przyrody, jak również zapobiegania i naprawy szkód w środowisku.

Oceniamy wpływ na środowisko skutków realizacji ustaleń planowanych dokumentów strategicznych, takich jak studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, plany zagospodarowania przestrzennego, jak również strategie i programy m.in. w dziedzinie gospodarki odpadami i leśnictwa. Oceniamy oddziaływanie przedsięwzięć na środowisko i dbamy, aby wszelkie inwestycje projektowane w województwie mazowieckim były przygotowywane zgodnie z obowiązującymi w zakresie ochrony środowiska przepisami prawa.

Sprawujemy nadzór nad obszarami Natura 2000 oraz rezerwatami przyrody. Zajmujemy się ochroną gatunkową, m.in. podejmując działania z zakresu czynnej ochrony najcenniejszych gatunków roślin i zwierząt.

Prowadzimy sprawy związane z zagrożeniem szkodą lub jej wystąpieniem w środowisku. Koncentrujemy się na działaniach mających na celu zapobieganie szkodom w środowisku i efektywną naprawę ich skutków.

Jednocześnie promujemy zachowania proekologiczne, podnosząc świadomość ekologiczną każdego z pracowników i wprowadzając w naszej codziennej pracy rozwiązania przyjazne środowisku. Pokazujemy piękno mazowieckiej przyrody i zachęcamy do zgłębiania jej tajemnic. Pragniemy, aby nasza działalność przynosiła przede wszystkim korzyści środowisku naturalnemu, dbając o zachowanie jego cennych walorów dla przyszłych pokoleń.

Przyroda województwa mazowieckiego

broszura edukacyjno-informacyjna

Autorzy: **Anna Ronikier-Dolańska, Marcin Kalbarczyk, Agata Antonowicz**

Scenariusze: **Anna Ronikier-Dolańska**

Konsultacje metodyczne: **Adam Dmoch, Marcin Tylutki**

Korekta: **Małgorzata Kuśnierz**

Opracowanie: **Daunpol Sp. z o.o.**

01-355 Warszawa

ul. Konarskiego 3

tel. 22 664 37 20

www.daunpol-pilot.com.pl

e-mail: biuro@ daunpol-pilot.com.pl

Wydawca:

Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Warszawie

Ten utwór jest dostępny na licencji Creative Commons „Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska” (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>). Treści zawarte w książce wolno kopiować i rozpowszechniać w celach niekomercyjnych pod warunkiem podania ich źródła i autorstwa.

Ten utwór jest dostępny na licencji Creative Commons „Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska” (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>). Treści zawarte w książce wolno kopiować i rozpowszechniać w celach niekomercyjnych pod warunkiem podania ich źródła i autorstwa.

ISBN: 978-83-7475-760-7

Wydanie pierwsze

Warszawa 2012

Internetowa wersja publikacji: www.mapa.warszawa.rdos.gov.pl

Wydrukowano na papierze z makulatury

„Mazowsze. Piasek, Wisła i las.

Mazowsze moje. Płasko, daleko –

pod potokami szumiących gwiazd,

pod sosen rzeką.”

Krzysztof Kamil Baczyński „Mazowsze”

Ten fragment wiersza Krzysztofa Kamila Baczyńskiego najlepiej oddaje obraz Mazowsza, jaki funkcjonuje w powszechnej świadomości Polaków. Na południu kraju wiadomo – góry, na północy Bałtyk, a gdzieś między nimi województwo mazowieckie – kraina, którą mija się jadąc do Warszawy w sprawach służbowych, czy z Warszawy na wakacje. Zarówno w świadomości mieszkańców innych województw, jak i stolicy Polski, Mazowsze nie ma zbyt dobrej opinii – przecież tu nie ma nic ciekawego! To nie Kraków, Gdańsk, to nie Puszcza Białowieska czy Kraina Wielkich Jezior Mazurskich!

A jednak... warto czasami zdjąć nogę z gazu, zjechać w boczną drogę. Ukarze się nam wtedy zupełnie inne oblicze Mazowsza, jakże odmienne od tego widzianego z perspektywy szklanych szyb biurowców, czy z mknącego do celu samochodu. Są tu i lasy, i jeziora, i wzgórza, są cudowne krajobrazy rozległych pól, łąk, mokradeł i wydm, są niespotykane niemal nigdzie indziej gatunki roślin czy zwierząt.

Swoimi granicami województwo obejmuje większość obszarów historycznego Mazowsza oraz część środkowego Podlasia i Ziemię Radomską. Położone jest na terenie Nizy Środkowopolskiego w Krainie Wielkich Dolin. Jedyne południowy fragment województwa obejmuje północny skraj Wyżyny Małopolskiej, tzw. Przedgórze Łżeckie. Region mazowiecki to kraina, której rzeźbę terenu w znakomitej części ukształtowały zlodowacenia, w szczególności zlodowacenie środkowopolskie. Znajdziemy tu zarówno doliny rzeczne (Wisły, Narwi, Bugu i Pilicy), równiny (część Równiny Łowicko-

-Błońskiej, Równinę Raciąską, Kurpiowską, Warszawską, Koziennicką, Wołomińską, Garwolińską i Radomską) oraz wysoczyzny (Płońską, Ciechanowską, Rawską, Kałuszyńską, Siedlecką i część Wysoczyzny Żelechowskiej).

Skoro mamy tak bogatą rzeźbę terenu, to nie sposób nie zauważyć, iż krajobrazy także są zmienne. Cały obszar województwa mazowieckiego leży w dorzeczu płynącej naturalnym korytem Wisły. Również dopływy królowej polskich rzek są w większości nieuregulowane, dzięki czemu stanowią one ostoję bioróżnorodności. Wpływające do Wisły w granicach Kotliny Warszawskiej wody Bugu, Narwi i Wkry tworzą największy węzeł hydrologiczny w kraju. Z innych większych dopływów Wisły wspomnieć należy Pilicę, Radomkę, Jeziorkę oraz Świder. Na Mazowszu zlokalizowane jest także – choć fragmentarycznie – Pojezierze Gostyńskie, gdzie polodowcowe jeziora znane są przede wszystkim miłośnikom żeglarstwa i kajakarstwa.

Charakterystycznym motywem mazowieckiego krajobrazu są lasy zajmujące niemal jedną czwartą część regionu. Niektóre z nich wciąż noszą miano puszczy, choć dziś trudno znaleźć ich pierwotne fragmenty. Najważniejszą z nich jest Puszcza Kampinoska, która uzyskała rangę **parku narodowego** uchwałą Rady Ministrów z dnia 16 stycznia 1959 r. Kampinoski Park Narodowy jest także obszarem Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 oraz Rezerwatem Biosfery (UNESCO MaB). Park ma dziś powierzchnię niebagatelną, bo 38,5 tys. ha. Ponad 70% jego powierzchni zajmują lasy tworzące wraz z wydmami i bagnami piękną mozaikę. Wśród lasów dominują zróżnicowane ekologicznie bory sosnowe oraz – na terenach bagiennych – olsy. Puszcza Kampinoska jest jednym z największych w Polsce, a największym na Mazowszu obszarem leśnym wyłączonym z tradycyjnego gospodarczego wykorzystania. Zachowało się tutaj wiele fragmentów lasów, których wiek przekracza 100–150 lat, a w obszarze ochrony ścisłej Nart sosny osiągnęły wiek około 220 lat. Na uwagę zasługują również ekosystemy nieleśne stanowiące około 20% powierzchni Parku, w tym w szczególności wilgotne łąki „kaczeńcowe”, niezwykle urokliwe wiosną, w fazie kwitnienia. Na wartość przyrodniczą Puszczy składa się około 90 gatunków roślin naczyniowych podlegających ochronie ścisłej, 20 objętych ochroną częściową oraz 10 uznanych za rzadkie i zagrożone. Na terenie Parku od 1993 roku realizowany jest projekt reintrodukcji rysia europejskiego. Około 30 osobników pochodzących z ogrodów zoologicznych w całej Europie wsiedlono do środowiska naturalnego. Obserwacje rodzących się co roku młodych osobników, dobrze radzących sobie w Puszczy bez pomocy człowieka, mogą świadczyć o tym, że osiągnięto sukces. Jest to jedyna populacja tego ssaka w środkowo-wschodniej Polsce, której liczebność szacowana jest obecnie na około 10 osobników stale zamieszkujących Puszcę.

W Kampinoskim Parku Narodowym jest jedyne znane na Mazowszu stanowisko motyla przeplatki aurinii, jedno z niewielu modraszka telejusa, pazia żeglarza, rojnika morfeusza i strzępotka soplaczka. Z uwagi na jedną z najliczniejszych w Polsce populacji łosia, ten zamieszkujący bagna największy na świecie ssak z rodziny jeleniowatych znalazł się w herbie Parku. Aż trudno uwierzyć, że to bogactwo znajduje się zaledwie kilka kilometrów od stolicy...

Na terenie Kampinoskiego Parku Narodowego znajduje się Centrum Edukacji w Izabelinie oraz Ośrodek Dydaktyczno-Muzealny w Granicy. Wyznaczono tu kilometry szlaków pieszych, rowerowych, konnych oraz wiele ścieżek przyrodniczych. Szczegółowe informacje na temat Parku oraz możliwości zorganizowania zielonych lekcji czy wycieczek można znaleźć na stronie: <http://www.kampinoski-pn.gov.pl>.

Pozostałe kompleksy leśne zwane puszciami to: Puszcza Bolimowska, Miedniewicka, Wiskicka, Korabiewska (Korabiewicka) i Jaktorowska. W tej ostatniej, w 1627 roku, zginął ostatni na kuli ziemskiej tur. Dalej: Puszcza Stromiecka, Kozienicka, Osiecka (z Lasami Otwockimi i Garwolińskimi), Kamieniecka, Biała, Zielona zwana też Kurpiowską – znana głównie z wielu aspektów kulturowych. To właśnie tutaj prowadzono wydobycie kopalnego bursztynu, którego występowanie z dala od wybrzeża jest rzadkością. Pozostałe większe połacie lasów, które już przed wiekami utraciły miano puszczy, to m.in. Lasy Gostynińsko-Włocławskie i Chojnowskie.

Obok parków narodowych najwyższą formą ochrony przyrody w Polsce są **rezerваты**. Spośród wszystkich województw Mazowieckie ma ich najwięcej. Jest ich 184 i zajmują powierzchnię około 18 tys. ha. Najmniejszym jest rezerwat przyrody Sadowice zajmujący obszar niespełna 0,9 ha, położony na południowym krańcu województwa koło Solca nad Wisłą. Został on utworzony w celu ochrony roślinności charakterystycznej dla tzw. stepu kwietnego. Występują tu takie rośliny jak: len złocisty, wisienka stepowa (karłowata), zawilec wielkokwiatowy, aster gawędka, dzwonek syberyjski, powojnik pstry, czy fiołek pagórkowy. Z kolei największym rezerwatem jest Las Kabacki im. Stefana Starzyńskiego, o powierzchni ponad 900 ha. Ten kompleks leśny, położony w granicach Warszawy, nie tylko jest elementem jej zielonego pierścienia, ale także siedliskiem cennych, w tym wielu chronionych, gatunków roślin i zwierząt. W drzewostanie dominują sosny, dęby, graby i brzozy.

Warto podkreślić, iż stolica obfituje w rezerваты przyrody – jest ich tutaj aż 12. Do najwspanialszych należą te, które chronią pozostałości puszczańskich lasów, tj. Las Natoliński i Las Bielański, będące także obszarami Natura 2000. Przedmiotami ochrony są tutaj m.in. rzadkie chrząszcze: pachnica dębowa i kozioróg dębosz, których występowanie jest ściśle związane z obecnością starych drzew, rosnących w dobrze nasłonecznionych miejscach, głównie takich gatunków, jak dęby, jesiony, olsze i wierzby. Dzisiejszy obszar rezerwatu przyrody Las Natoliński niegdyś należał do tzw. Dóbr Wilanowskich. W XVII wieku monarcha Jan III Sobieski urządził tu królewski zwierzyniec zwany do początków XIX wieku Bażantarnią. Okoliczne lasy wykorzystywane były do hodowli i polowań na bażanty, a w późniejszym okresie utworzono na tym terenie zespół pałacowo-parkowy. Do dzisiaj zachowały się tutaj zbliżone do naturalnych ekosystemy leśne, w tym w szczególności zróżnicowane grądy, wśród których znajduje się około 1000 okazałych dębów.

O ciekawostkach przyrodniczych rezerwatów mazowieckich można napisać niejedną książkę. Warto jednak wyróżnić kilka z nich. Na terenie województwa do dzisiaj zachowały się ślady działalności dawnych pszczelarzy – bartników, którzy w pniach okazałych drzew wykuwali (dziali) ule, zwane barciami. Podziwiać je można w rezerwacie Czarnia koło Myszynca. Niedaleko tej miejscowości jest również rezerwat Torfowisko Serafin, w którym możemy odbyć spacer po kładce wybudowanej tuż nad powierzchnią torfowiska, podziwiając kilka chronionych gatunków roślin, w tym owadożerną rośliczkę okrągłolistną, a przy odrobinie szczęścia usłyszymy żurawi klangor, czy też zobaczymy majestatycznie kroczącego króla tego terenu – łosia. Dawniej obszar tego rezerwatu był jedną z najważniejszych w województwie mazowieckim ostoi cietrzewia.

Należy tu podkreślić, że rezerваты to obszary chroniące najcenniejsze ekosystemy, a dostęp do nich jest ograniczony. Uroki przyrody podziwiać można jedynie w wybranych z nich, w określonych miejscach i na określonych warunkach. Na terenie naszego województwa szlaki udostępnione do ruchu pieszego znajdują się m.in. w rezerwach: Kalinowa Łąka, Łosiowe Błota, Jezioro Czerniakowskie, Moczydło. Wszelkich informacji na temat rezerwatów województwa udziela Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Warszawie (www.warszawa.rdos.gov.pl). Na stronach Dyrekcji znajdziemy też wykaz wszystkich rezerwatów znajdujących się na terenie województwa wraz z podstawowymi informacjami na ich temat.

Rezerваты przyrody to jakby rodzyнки w przyrodniczym cieście. Są jednak na Mazowszu obszary rozleglejsze, które dla wielu rezerwatów tworzą otulinę, a jednocześnie same w sobie mają niebagatelną wartość przyrodniczo-krajobrazową. Są to **parki krajobrazowe**, które ustanawia się w celu zachowania wartości przyrodniczych, historycznych i kulturowych, w ramach gospodarczego wykorzystania gruntów. Jednym z głównych zadań realizowanych przez pracowników parków jest szeroko pojęta działalność edukacyjna, skierowana m.in. do dzieci i młodzieży ze szkół różnego poziomu. W Mazowieckim jest dziewięć parków krajobrazowych, z czego pięć w całości położonych jest w granicach województwa, a granice czterech sięgają poza jego obszar. Mazowiecki Zespół Parków Krajobrazowych powołany został do zarządzania pięcioma parkami krajobrazowymi. Są to:

- Brudzeński Park Krajobrazowy, który jest jednym z najmniejszych parków krajobrazowych w Polsce, ale zarazem jednym z najbardziej urokliwych. Wyróżnia go urozmaicona rzeźba terenu, ukształtowana podczas ostatniego zlodowacenia, na którą składa się malownicza, głęboko wcięta dolina Skrwy Prawej, tarasy zalewowe, kotliny w zakolach rzeki i wąwozy. Cennym elementem szaty roślinnej są stanowiska gatunków chronionych, takich jak śnieżyczka przebiśnieg, wawrzynek wilczelyko. Wody parku stanowią miejsce występowania aż 13 gatunków płazów, spośród których na szczególną uwagę zasługują: ropucha paskówka, grzebiuszka ziemna, rzekotka drzewna i traszka grzebieniasta. W Mazowieckim Ośrodku Geograficznym w Murzynowie można zapoznać się m.in. z funkcjonowaniem stacji meteorologicznej Uniwersytetu Warszawskiego.

- Mazowiecki Park Krajobrazowy im. Czesława Łaszka, obejmuje obszar wydmowo-leśny z przetomami rzek Świder i Mieni, małe torfowiska śródleśne oraz Bagno Całowanie, które jest największym torfowiskiem niskim w województwie mazowieckim, a jednocześnie obszarem Natura 2000. Dominują tu ekosystemy łąkowe stanowiące ostoję kilku rzadkich gatunków roślin, takich jak kosaciec syberyjski, kukulka krwista, goryczka wąskolistna, goździk pyszny, wielosił błękitny oraz brzoza niska (relikt glacialny). Jest to także miejsce występowania takich gatunków ptaków, jak derkacz, żuraw, błotniak stawowy, kszyc. To doskonały przykład obszaru, którego istnienie w obecnej formie uzależnione jest od prowadzenia czynnej ochrony, polegającej m.in. na utrzymaniu właściwych stosunków wodnych oraz regularnym wykaszaniu fragmentów łąk. W granicach Parku znajdują się liczne rezerваты, a wśród nich m.in. Szerokie Bagno, Na Torfach, Żurawinowe Bagno i Czarczi Dół. W ofercie edukacyjnej Parku są tzw. zielone lekcje, wśród których na szczególną uwagę zasługuje możliwość przeprowadzenia zajęć polegających na obserwacjach terenowych. Zajęcia dla dzieci i młodzieży odbywają się również w siedzibie Parku w Otwocku oraz w ośrodku edukacyjno-muzealnym „Baza Torfy”.
- Chojnowski Park Krajobrazowy został utworzony w celu ochrony rozległego kompleksu Lasów Chojnowskich, fragmentu naturalnej doliny rzeki Jeziorki i niewielkiej, ale malowniczej części skarpy wiślanej. Na terenie Parku znajdują się kilkanaście rezerwatów przyrody, wśród których na uwagę zasługują: Uroczysko Stephana, Łoś, Skarpa Jeziorki, Pilawski Grąd, Obory oraz Biele Chojnowskie. W ramach działalności edukacyjnej pracownicy Parku prowadzą prelekcje w szkołach na temat przyrody i sposobów jej ochrony.
- Kozienicki Park Krajobrazowy im. Profesora Ryszarda Zaręby powołany został w celu ochrony przyrody Puszczy Kozienickiej. Wyjątkowy charakter drzewostanów Puszczy wynika z faktu, iż na jej terenie przebiega północna granica zasięgu jodły. Najcenniejsze drzewostany z jej udziałem chronione są m.in. w rezerwach Zagożdżon, Pionki, Załamanek. Ekosystemy leśne Parku charakteryzują się dużym zróżnicowaniem. Na uwagę zasługuje wyjątkowo bogaty świat grzybów i porostów, co wiąże się bezpośrednio z obecnością dużej ilości martwego drewna. Spośród grzybów objętych ścisłą ochroną gatunkową rosną tu: sopłówka jodłowa, sarniak dachówkowaty, szmaciak gałęzisty, ozorek dębowy. Na tle innych mazowieckich lasów, Puszcza Kozienicka wyróżnia się występowaniem ssaków z rodziny popielicowatych, w tym tworzącej dużą populację popielicy oraz jej kuzyna – orzesznicy. W ramach działalności edukacyjnej organizowane są stacjonarne zajęcia w Izbie Dydaktyczno-Muzealnej Puszczy Kozienickiej w Augustowie, obejmujące projekcję filmu przyrodniczego, gry edukacyjne, ćwiczenia i doświadczenia przyrodnicze.
- Nadbużański Park Krajobrazowy to największy park krajobrazowy na Mazowszu obejmujący ponad 100 km doliny rzeki Bug oraz dolny odcinek rzeki Narwi wraz ze starorzeczami, łąkami, murawami i kompleksami leśnymi. Te płynące naturalnymi korytami rzeki wyróżniają się, na tle innych dużych rzek nizinnych w kraju, wyjątkowym bogactwem przyrodniczym. Wody Bugu i Narwi oraz ich starorzeczy są wciąż pełne życia. Występują tu licznie ryby, w tym gatunki

chronione: różanka, koza złotawa, piskorz i głowacz białołety oraz płazy, a wśród nich żaba moczarowa, która wczesną wiosną odbywa widowiskowe gody. Teren ten ma jednocześnie szczególną wartość dla gniazdujących oraz wędrujących gatunków ptaków. Na wilgotnych nadbużańskich łąkach można wypatrzeć odbywające toki i zakładające gniazda czajki, kszyki, rycyki, płaskonosy i cyranki oraz coraz rzadszego kulika wielkiego. W szuwarach gniazdują: wodnik, kokoszka, trzcinia, trzcinniczek, potrzos i brzęczka. Doliny stanowią żerowisko i miejsce odpoczynku dla wielu wędrujących ptaków, takich jak biegusy, brodzie. Znaczna część Parku objęta jest również ochroną w ramach dwóch obszarów Natura 2000 – Dolina Dolnego Bugu PLB140001 oraz Ostoja Nadbużańska PLH140011. Znajdują się tutaj ponadto rezerваты przyrody, wśród których wymienić należy: Wilcze Błota, Sterdyń, Jegiel, Biele. Zajęcia dostosowane do odbiorców różnych grup wiekowych realizowane są zarówno w postaci obserwacji terenowych, jak i zajęć prowadzonych w szkołach oraz w izbie edukacyjnej Parku.

Pozostałe cztery parki krajobrazowe, zarządzane przez inne dyrekcje, chronią nie mniej cenne krajobrazowo i przyrodniczo fragmenty województwa. Są to: Górznieńsko-Lidzbarski PK, Gostynińsko-Włocławski PK, Bolimowski PK i PK Podlaski Przełom Bugu.

Okolo 30% powierzchni naszego województwa zajmują **obszary chronionego krajobrazu**. Jest ich 30. Odgrywają one rolę spoiwa pomiędzy innymi formami ochrony przyrody, stanowiąc swoiste przyrodnicze łączniki, tzw. korytarze ekologiczne. Największym z nich jest Warszawski Obszar Chronionego Krajobrazu zlokalizowany na terenie ponad 50 gmin. Umożliwia on migrację zwierząt, roślin i grzybów pomiędzy dolinami rzecznyymi, lasami i obszarami rolniczymi. Realizacja wielu przedsięwzięć, takich jak drogi, linie kolejowe zaburza funkcjonalność tych korytarzy, dlatego też szczególną uwagę zwraca się na zapewnienie ich ciągłości poprzez np. budowę różnego rodzaju przejść dla zwierząt.

Najmłodszą formą ochrony przyrody w Polsce, z którą mamy do czynienia od dnia wejścia Polski do Unii Europejskiej, są tzw. **obszary Natura 2000**. Tworzone są one na mocy implementowanych do ustawy o ochronie przyrody dyrektyw zwanych potocznie: ptasią i siedliskową. *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa – wcześniej dyrektywa Rady 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa*, określa kryteria do wyznaczania ostoi dla gatunków ptaków zagrożonych wyginięciem. *Dyrektywa Siedliskowa – Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory*, ustala zasady ochrony pozostałych gatunków zwierząt, a także roślin i siedlisk przyrodniczych. Warto podkreślić, że każde państwo członkowskie opracowuje i przedstawia Komisji Europejskiej listę leżących na jego terytorium obszarów najcenniejszych pod względem przyrodniczym, odpowiadających wymogom zawartym w Dyrektywie Siedliskowej.

Po zatwierdzeniu przez Komisję Europejską otrzymują one status obszarów mających znaczenie dla Wspólnoty tzw. OZW, a w ciągu 6 lat od decyzji Komisji Polska zobowiązana jest do wyznaczenia tych ostoi jako specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO). Tak więc, na podstawie ww. dyrektyw wyznaczane są obszary Natura 2000: ptasie – OSO – obszary specjalnej ochrony ptaków (PLB), siedliskowe – obszary mające znaczenie dla wspólnoty OZW/specjalne obszary ochrony siedlisk SOO (PLH). W przypadku pokrywania się granic obydwu tych obszarów mówimy o obszarach ochrony ptaków i siedlisk przyrodniczych, które są oznaczane symbolem PLC.

Głównym celem wyznaczania sieci Natura 2000 jest ochrona różnorodności biologicznej, a w szczególności ochrona tych gatunków i ich siedlisk oraz siedlisk przyrodniczych, które są zagrożone w skali całej Europy. Wiele dotychczasowych, tj. krajowych form ochrony przyrody, pokrywa się lub zawiera w granicach utworzonych obszarów Natura 2000. Wszelkie podstawowe informacje o sieci można znaleźć na stronie http://www.gdos.gov.pl/Categories/view/202/Natura_2000. W Mazowieckiem dotychczas zaliczono do sieci Natura 2000 17 obszarów ptasich i 60 obszarów siedliskowych, które objęły około 13% powierzchni województwa. Najmniejszym obszarem Natura 2000 jest Aleja Pachnicowa PLH140054 (około 1 ha), gdzie celem ochrony jest zachowanie siedliska chrząszcza – pachnicy dębowej. Natomiast największym obszarem o powierzchni blisko 84 tys. ha jest Puszcza Biała PLB140007, gdzie ochronie podlegają m.in. takie gatunki ptaków, jak: gąsiorek, lerka, lelek, bocian czarny, jarzębatka.

Województwo mazowieckie, w ramach ochrony poszczególnych gatunków i siedlisk Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000, jest szczególnie odpowiedzialne za kilka gatunków, a mianowicie: w obszarze Pakostaw PLH140015 (gminy: Iłża i Wierzbica) znajduje się największe i jedno z sześciu w Polsce stanowisk bardzo rzadkiej rośliny – jęczyzki syberyjskiej, natomiast w obszarze Dzwonecznik w Kisielanach PLH140026 (gmina Mokobody), ochronie podlega stanowisko liczące ponad 1000 osobników dzwonecznika wonnego (byliny z rodziny dzwonkowatych). Jest to ponad 80% całej krajowej populacji tego gatunku. W dolinie Wisły, w obszarach Natura 2000 Dolina Środkowej Wisły PLB140004 oraz Małopolski Przełom Wisły PLB140006 ochronie podlegają populacje ptaków silnie związanych z obecnością piaszczystych wysp w nurcie rzeki, takie jak sieweczka obrożna, rybitwa białoczelna, rybitwa rzeczna oraz mewa siwa. Z uwagi na fakt, że ptaki te osiągnęły na Mazowszu największą liczebność w skali kraju, ich skuteczna ochrona jest kluczowa dla zachowania tych gatunków w Polsce.

Wbrew obiegowej opinii w obszarach Natura 2000 możliwa jest wszelka działalność człowieka pod warunkiem, że nie wpływa ona znacząco negatywnie na przedmioty ochrony w danym obszarze. Powstanie obszaru Natura 2000 w wielu przypadkach może stwarzać dodatkowe szanse rozwoju dla społeczności regionu. Dla rolników uczestniczących w programach rolno-środowiskowych sam fakt położenia gospodarstwa w obszarze Natura 2000 oznacza gwarancję otrzymania wyższej kwoty dopłaty. Stanowi to także o zwiększeniu atrakcyjności terenu dla rozwoju takich branż, jak ekoturystyka, agroturystyka, produkcja zdrowej żywności.

Zasygnalizowane na poprzednich stronach formy ochrony przyrody nie wyczerpują całego, tj. ustawowego katalogu form. W województwie mazowieckim ustanowiono ponadto użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, stanowiska dokumentacyjne oraz pomniki przyrody.

Użytki ekologiczne to często kilkwarowe obszary, na których zachowały się cenne siedliska rzadkich i chronionych roślin, czy też miejsca występowania chronionych gatunków zwierząt. Wiele spośród 883 użytków ekologicznych na Mazowszu ma postać niewielkich oczek wodnych, torfowisk, płątów ekstensywnie użytkowanych lub wyłączonych z gospodarowania łąk. Ta forma ochrony przyrody pozwala zachować w krajobrazie miejsca charakteryzujące się wysoką bioróżnorodnością, niejednokrotnie stanowiące schronienie dla lokalnych populacji cennych gatunków roślin i zwierząt. Użytki ekologiczne są ważną ostoją ptaków, w tym kumaka nizinnego, a także motyli, w tym czerwończyka nieparka i modraszka telejusza. Spośród roślin najczęściej można spotkać kilka gatunków storczyków i goździków, a także kosaćca syberyjskiego i rosziczkę okrągłolistną.

Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe, których w województwie jest tylko siedem, utworzone zostały w celu zachowania niewielkich, bo najczęściej kilkuhektarowych, obszarów o wybitnych walorach krajobrazowych stanowiących mieszankę krajobrazu kulturowego i naturalnego. Dobrym przykładem jest zespół przyrodniczo-krajobrazowy Park SGGW, o powierzchni około 1,5 ha, znajdujący się na terenie warszawskiej dzielnicy Mokotów, gdzie ochronie podlega zachowany układ historyczny parku z pomnikowymi okazami drzew gatunków rodzimych i obcych.

Stanowiska dokumentacyjne, których w województwie mazowieckim jest sześć, stanowią jedyną formę ochrony dedykowaną wyłącznie przyrodzie nieożywionej. Cztery z nich zostały utworzone w celu zachowania ścian nieczynnych kamieniołomów wglębnych piaskowców sztytowieckich. Pozostałe dwa, zlokalizowane w powiatach mławskim i łosickim, chronią odpowiednio: wał moreny rzęgnowskiej i wychodnię głazów narzutowych.

Najwdzięczniejszą i najbardziej powszechnie zauważalną formą ochrony przyrody są **pomniki przyrody**. Jest ich w województwie około 4000 – co stawia Mazowieckie na pierwszym miejscu w kraju. Wiele z nich zostało utworzonych dzięki staraniom nieżyjącego już Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody, Czesława Łaszka, który przez dziesięciolecia przemierzając teren inwentaryzował i obejmował ochroną prawną kolejne drzewa, grupy drzew, aleje i szpalery. Dzięki jego staraniom wiele z nich zostało uratowanych przed wycinką czy zniszczeniem. Nie sposób tu wymienić i opisać wszystkich, ale warto wiedzieć, że w Warszawie, na terenie historycznego Natolina, przy rezerwacie Las Natoliński, rośnie najstarszy na Mazowszu dąb – Mieszko I (wiek około 600 lat). W Nadleśnictwie Mińsk podziwiać można najstarszą w Polsce sosnę

zwyczajną o wysokości 22 metry i obwodzie 360 cm. Jej wiek szacuje się na około 300 lat. Na warszawskich Bielaniach rośnie najwyższa w Polsce topola czarna o wysokości 45 metrów. Skoro mówimy o rekordach, to trzeba też wiedzieć, że Mazowsze mogło się do niedawna poszczycić drzewem o największym obwodzie w Polsce. W Lesznie koło Warszawy rosła topola biała o średnicy pnia 3,35 m i obwodzie 10,53 m (mierzonych na wysokości 1,3 m) oraz obwodzie mierzonym przy samej ziemi równym 14 m. Niestety to wyjątkowe drzewo zламаło się w nocy z 4 na 5 maja 2012 roku.

Często drzewa – pomniki przyrody – były świadkami tragicznych wydarzeń w dziejach ojczyzny. Na terenie Kampinoskiego Parku Narodowego, w miejscowości Górki Kampinoskie, rosła do roku 1994 pomnikowa sosna, na której wieszano Powstańców Styczniowych. Gdy martwa już sosna upadła, z jej drewna wykonano jedenaście krzyży. Jeden z nich otrzymał papież Jan Paweł II. W miejscowości Ślądów rośnie dąb, który we wrześniu 1939 r. ocalał część miejscowości od pożaru wzniesionego przez hitlerowców. Ogień niesiony wiatrem zatrzymał się na jego pnium i koronie – tym samym większość drewnianej wówczas zabudowy została uratowana. Od tamtej pory zwą go „Dębem Obrońcą”.

Jadąc zaś drogą ze Stanisławowa do Węgrowa warto zatrzymać się w miejscowości Liw – tam wokół kościoła znajdują się przy każdym drzewie pochodzące z końca XIX wieku tabliczki z przyrodniczymi sentencjami. *„Kto drzewa nie szanuje ten na poważanie wśród bliźnich nie zasługuje”* – to treść jednej z nich. Czyż nie mieści się w tej myśli pewna prawda?...

Pozostała nam do omówienia jeszcze jedna forma ochrony przyrody, z całą pewnością najobszerniejsza, jeżeli weźmiemy pod uwagę całą wiedzę, jaką człowiek o niej zgromadził, tj. **ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów**. Listy gatunków objętych ochroną znajdują się w treści właściwych rozporządzeń Ministra Środowiska i nie sposób ich tutaj wszystkich wymienić. Zgodnie z ustawą o ochronie przyrody gatunki mogą być objęte ochroną ścisłą lub częściową, a co za tym idzie różny jest katalog zakazów obowiązujących wobec tych gatunków, bardziej restrykcyjny w przypadku ochrony ścisłej. Warto zaznaczyć, że dla części gatunków objętych ochroną ścisłą, w celu zapewnienia optymalnych warunków rozwoju, można tworzyć strefy ochronne wyznaczane wokół stanowisk roślin i grzybów, miejsc stałego przebywania zwierząt oraz gniazd ptaków. Ochrona strefowa może być stosowana m.in. dla orlika krzykliwego, bociana czarnego, żółwia błotnego, gniewosza plamistego, iglicy małej. W województwie mazowieckim dotychczas utworzono 95 stref – najwięcej, bo aż 66, dla bociana czarnego, 14 dla bielika, 12 dla orlika krzykliwego oraz 2 dla cietrzewia i 1 dla kraski.

Z całą pewnością Mazowieckie należy do regionów mogących poszczycić się licznymi stanowiskami gatunków chronionych, w tym wyjątkowo rzadkich w skali kraju. O dzwonieczniku wonnym czy też pachnicy dębowej już tu wcześniej wzmiankowano. W tym miejscu warto zaznaczyć, iż mazowiecka populacja pachnicy dębowej w dolinie Wisły jest jedną z największych w Polsce. Pachnica to gatunek chrząszcza chroniony nie tylko prawem polskim, ale też unijnym – na mocy Dyrektywy Siedliskowej uznana jest za gatunek priorytetowy. Jej rola jest szczególnie ważna dla ochrony starych dziupla-

stych drzew, które są siedliskiem życia dla tego chrząszcza. Ma to duże znaczenie m.in. dla zachowania zadrzewień przydrożnych i śródpolnych, stanowiących element krajobrazu rolniczego. Jest ona zwana gatunkiem parasolowym, którego ochrona zapewnia przetrwanie wielu innym współwystępującym gatunkom i ich siedliskom.

Na terenie Równiny Kurpiowskiej gniazduje największa w Polsce populacja kraski – średniej wielkości ptaka o wyjątkowo pięknym, błękitnym ubarwieniu. Jeszcze kilkadziesiąt lat temu gatunek ten należał w Europie i w Polsce do pospolitych. Pod koniec lat 70. liczebność kraski w kraju szacowano na około 1000 par, ale w 2009 roku było ich już tylko 50–60, a obecnie – poniżej 40. Kraska objęta jest w Polsce ochroną gatunkową oraz strefową, została wpisana do Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt, znajduje się również na listach Konwencji Berneńskiej i Bońskiej, zaś Dyrektywa Ptasia Unii Europejskiej zalicza kraskę do gatunków, dla których należy tworzyć obszary specjalnej ochrony w ramach sieci obszarów Natura 2000. Od kilku lat na terenie naszego województwa realizowany jest program czynnej ochrony tego gatunku, obejmujący m.in. wieszanie budek lęgowych, tworzenie czatowni, dokarmianie ptaków w okresie lęgowym, a także poszukiwanie nowych stanowisk. Podejmowane działania mają na celu zahamowanie spadku liczebności populacji tego zagrożonego wyginieciem gatunku, jak również wypracowanie i udoskonalenie skutecznych metod ochrony.

Czynna ochrona prowadzona jest również w celu utrzymania ostatniej na Mazowszu populacji cietrzewia. Jest to jeden z pięciu rodzimych gatunków kuraków, którego populacja w Polsce znacząco zmniejsza się. Występuje on na Mazowszu tylko na obszarze Równiny Kurpiowskiej, gdzie zachowały się jeszcze miejsca spełniające wymagania biologiczne tego gatunku, tj. rozległe niezamieszkane tereny z mozaiką lasów iglastych, mieszanych poprzecinanych łąkami, torfowiskami, porębami. Najpoważniejszym zagrożeniem dla cietrzewia jest zanikanie terenów otwartych i półotwartych, niezbędnych do odbywania toków, a także drapieżnictwo oraz wciąż wzrastająca antropopresja prowadząca często do izolacji małych lokalnych populacji. W ramach projektów dofinansowanych przez Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie (WFOŚiGW) od 2010 roku prowadzone są działania mające na celu m.in. poprawę warunków siedliskowych, polegające głównie na przerzedzaniu istniejących zadrzewień graniczących z terenami otwartymi (kształtowanie strefy ekotonowej). Ważnym elementem ww. projektów jest stały monitoring populacji kurpiowskiej, na podstawie którego planowany jest kierunek działań z zakresu czynnej ochrony. Innym przykładem czynnej ochrony jest kontynuowany od kilku lat w województwie mazowieckim projekt ochrony gniazd bociana białego. W ramach projektu prowadzone są różnego rodzaju działania. W przypadku starych gniazd z dużą ilością materiału, w celu odciążenia platformy, na której takie gniazdo jest zlokalizowane, zdejmowany jest jego nadmiar (a trzeba zaznaczyć, że gniazdo takie może ważyć nawet tonę). W sytuacji, gdy gniazdo znajduje się bezpośrednio na linii energetycznej jest ono podnoszone ponad przewody lub przenoszone na specjalnie przygotowaną platformę. Każdego roku co najmniej kilkadziesiąt gniazd jest w ten sposób zabezpieczanych przed zniszczeniem, dzięki czemu ptaki mogą bezpiecznie wyprowadzać lęgi w kolejnych sezonach.

Mówiąc o gatunkach objętych ochroną warto wspomnieć, że na terenie naszego województwa znajduje się jedno z największych w Europie zimowisk latającego ssaka – nietoperza nocka Natterera. Zlokalizowane jest ono w Nowym Dworze Mazowieckim, w Wieży (Bazycie) Michałowskiej, która do końca XIX wieku była elementem systemu obronnego Twierdzy Modlin. Poza wspomnianym wyżej gatunkiem, w tym miejscu występują również inne nietoperze: nocek duży, nocek rudy, gacek brunatny, nocek Brandta – wszystkie objęte ścisłą ochroną gatunkową. W 2011 roku zinwentaryzowano tam około 1500 zimujących osobników. Największym zagrożeniem dla tego ważnego zimowiska jest niekontrolowana penetracja wieży przez ludzi, palenie ognisk, co powoduje zmianę warunków mikroklimatycznych (temperatury, wilgotności), których stabilność na odpowiednim poziomie jest niezbędna do hibernacji.

Mazowieckie to także ważna ostoja jedyne naturalnie występującego w Polsce gatunku żółwia – żółwia błotnego. To długowieczne zwierzę w naszym województwie spotkać można w rezerwatach Borowiec koło Zwolenia i Okólny Ług. Pojedyncze osobniki znajdowano i obserwowano także w dolinie Bugu, Liwca, na stawach paciorkowych w okolicy miejscowości Podebłocie. Żółw ten stanowi ważny przedmiot ochrony w obszarze Natura 2000 Dolina Zwolenki PLH140006. We wspomnianych wyżej dwóch rezerwatach przez kilkanaście lat prowadzony był program czynnej ochrony żółwia błotnego, w ramach którego m.in. część jaj była sztucznie inkubowana, a wyklułe młode wypuszczano do środowiska, usuwano drzewa i krzewy zarastające łąkowiska oraz zabezpieczano je przed rozjeżdżaniem przez pojazdy. Od kilku lat żółwie są znakowane, w celu lepszego rozpoznania biologii tej populacji. Efektem realizacji programu jest stopniowy wzrost liczebności żółwia błotnego. Aktualnie populacja zasiedlająca ww. obszar Dolina Zwolenki PLH140006 jest jedną z najliczniejszych i najbardziej stabilnych w Polsce.

Do gatunków niezwykle ciekawych, których siedliska znikają z mazowieckich krajobrazów zaliczyć należy strzeblę błotną. Jest to mała rybka z rodziny karpiowatych zamieszkująca niewielkie, naturalne i sztuczne zbiorniki wodne, takie jak dawne wyrobiska gliny i torfu. Zagrożeniem dla istnienia zasiedlanych przez strzeblę akwenów jest stale obniżający się poziom wód gruntowych oraz szeroko pojęta antropopresja. Strzebla błotna jest gatunkiem objętym ochroną ścisłą z mocy prawa krajowego, gatunkiem umieszczonym na czerwonej liście zwierząt zagrożonych w Polsce w kategorii CR (gatunek krytycznie zagrożony), w Polskiej Czerwonej Księdze w kategorii EN (gatunek bardzo wysokiego ryzyka, silnie narażony na wyginięcie) oraz gatunkiem priorytetowym z mocy Dyrektywy Siedliskowej UE. W latach 2000–2010 prowadzony był program odnowy populacji tego gatunku w Mazowieckiem, dofinansowany przez WFOŚiGW, a część działań jest nadal kontynuowana na mniejszą skalę. W ramach zabezpieczenia puli genowej mazowieckiej strzebli błotnej w Instytucie Rybactwa Śródlądowego, oddział w Żabieńcu koło Piaseczna, w warunkach sztucznych utrzymywane jest tzw. stado zachowawcze. Aktualnie strzebla znajduje się w naszym województwie na kilkunastu stanowiskach (sztucznych i naturalnych), z których trzy to obszary Natura 2000 – Strzebla Błotna w Zielonce PLH140040, Krogulec PLH140008, Białe Błota PLH140038.

W rezerwacie Jezioro Drzewno występuje największe w województwie mazowieckim stanowisko lipiennika Loesela – rośliny wymienionej w Polskiej Czerwonej Księdze Roślin, objętej ścisłą ochroną gatunkową i będącej przedmiotem ochrony w obszarach Natura 2000. W całej Europie ten rzadki gatunek storczyka jest zagrożony wyginięciem. Występuje on w obrębie torfowisk alkalicznych tzw. mechowisk, które same w sobie są cennym siedliskiem przyrodniczym.

Pisząc o ochronie gatunkowej roślin w województwie mazowieckim nie można pominąć jęczyczki syberyjskiej. Jest to gatunek krytycznie zagrożony w skali kraju, objęty ścisłą ochroną gatunkową, wpisany do Polskiej Czerwonej Księgi Roślin w kategorii CR (krytycznie zagrożony). Jęczyczka syberyjska to jedna z niewielu roślin we florze polskiej będąca pozostałością epoki lodowcowej tzw. relikty glacialny. W trosce o zachowanie stanowiska jęczyczki syberyjskiej w obszarze Natura 2000 Pakostaw PLH140015, od kilku lat prowadzone są działania z zakresu ochrony czynnej, ukierunkowane na uzyskanie trwałej populacji tej rośliny. W ramach projektu dofinansowanego przez WFOŚiGW w Warszawie na zróżnicowanych poletkach eksperymentalnych wysiewane są nasiona i umieszczane sadzonki pochodzące z hodowli. Dotychczasowe obserwacje pozwalają stwierdzić, iż jęczyczka najlepiej rozwija się na granicy lasu i terenu otwartego (tzw. okrajkowe występowanie). Te wnioski są wyznacznikiem do planowania dalszych działań mających na celu ocalenie tego stanowiska.

Na terenie województwa mazowieckiego istnieje osiem ośrodków rehabilitacji zwierząt, które zostały utworzone w celu leczenia i rehabilitacji zwierząt dziko występujących, wymagających okresowej opieki człowieka w celu przywrócenia ich do środowiska przyrodniczego. Najczęściej do ośrodków tych trafiają ptaki różnych gatunków, rzadziej ssaki, ranne w wyniku kolizji drogowych i innych zdarzeń. W przypadku zaobserwowania w terenie rannego i osłabionego zwierzęcia należy przewieźć je do najbliższego ośrodka rehabilitacji lub poinformować policję, straż miejską lub gminną, służbę leśną, służbę parków narodowych lub krajobrazowych. W naszym województwie ośrodki rehabilitacji znajdują się w Warszawie (ul. Prawdziwka 2 oraz Azyl dla Ptaków w Warszawskim ZOO), Miszewie Murowanym (Nadleśnictwo Płock, Leśnictwo Miszewo), Mostówce (ul. Zjazdowa 8), Nowym Dworze Mazowieckim (ul. Orła 4), Wrzosowie (ul. Wesoła 22), Otwocku (ul. Sułkowskiego 11) oraz w miejscowości Garnek. Szczegółowe informacje na temat ośrodków rehabilitacji można znaleźć na stronie:

http://bip.gdos.gov.pl/doc/ftp/2012/WYKAZ_OSRODKOW_REHABILITACJI_ZWIERZAT_W_POLSCE.pdf

W treści ustawy o ochronie przyrody można znaleźć zapisy nakładające na organy administracji publicznej, osoby prawne, jednostki organizacyjne, a także osoby fizyczne tj. każdego z nas obowiązek dbałości o przyrodę, która jest wspólnym dziedzictwem i bogactwem narodowym. Ponadto instytucje naukowe i oświatowe są zobowiązane do prowadzenia działalności edukacyjnej, informacyjnej i promocyjnej w dziedzinie ochrony przyrody. Warto te zapisy wprowadzać w życie...

O przyrodzie regionu mazowieckiego można pisać dużo i długo. Warto, choćby po tej krótkiej lekturze, zmienić swoje wyobrażenie o Mazowieckiem. To nie tylko kraina wieźowców, pędzących samochodów, sfrustrowanych biznesmenów i tłumu urzędników. To również miejsce, gdzie młodzież można uczyć przyrody w otoczeniu natury znajdującej się na wyciągnięcie ręki, niemalże niezależnie od lokalizacji gimnazjum. Zatem do zobaczenia w terenie...

Definicje ustawowe form ochrony przyrody wg ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2009r. Nr 151, poz. 1220 ze zmianami):

Park narodowy obejmuje obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1 000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe. Park narodowy tworzy się w celu zachowania różnorodności biologicznej, zasobów, tworów i składników przyrody nieożywionej i walorów krajobrazowych, przywrócenia właściwego stanu zasobów i składników przyrody oraz odtworzenia zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin, siedlisk zwierząt lub siedlisk grzybów.

Rezerwat przyrody obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi

Park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju.

Obszar chronionego krajobrazu obejmuje tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych.

Pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyśka, skałki, jary, głązy narzutowe oraz jaskinie.

Stanowiskami dokumentacyjnymi są niewyodrębniające się na powierzchni lub możliwe do wyodrębnienia, ważne pod względem naukowym i dydaktycznym, miejsca występowania formacji geologicznych, nagromadzeń skamieniałości lub tworów mineralnych, jaskinie lub schroniska podskalne wraz z namuliskami oraz fragmenty eksploatowanych lub nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych. Stanowiskami dokumentacyjnymi mogą być także miejsca występowania kopalnych szczątków roślin lub zwierząt.

Użytkami ekologicznymi są zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej – naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich ostoje oraz miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania.

Zespołami przyrodniczo-krajobrazowymi są fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego zasługujące na ochronę ze względu na ich walory widokowe lub estetyczne.

Ochrona gatunkowa ma na celu zapewnienie przetrwania i właściwego stanu ochrony dziko występujących na terenie kraju lub innych państw członkowskich Unii Europejskiej rzadkich, endemicznych, podatnych na zagrożenia i zagrożonych wyginięciem oraz objętych ochroną na podstawie przepisów umów międzynarodowych, których Rzeczpospolita Polska jest stroną, gatunków roślin, zwierząt i grzybów oraz ich siedlisk i ostoi, a także zachowanie różnorodności gatunkowej i genetycznej. W celu ochrony ostoi i stanowisk roślin lub grzybów objętych ochroną gatunkową lub ostoi, miejsc rozrodu i regularnego przebywania zwierząt objętych ochroną gatunkową mogą być ustalane strefy ochrony.

LEKCJA 1

Cel zajęć: zapoznanie uczniów z ideą rezerwatu przyrody

Cele operacyjne. Uczeń:

1. definiuje, czym jest rezerwat przyrody, w szczególności na tle pozostałych form ochrony przyrody,
2. wylicza rodzaje rezerwatów przyrody, potrafi także wymienić kilka typów i podtypów rezerwatów ze względu na dominujący przedmiot ochrony i główny typ ekosystemu,
3. potrafi opisać walory przyrodnicze najbliższego rezerwatu znajdującego się w okolicy miejsca zamieszkania,
4. korzysta z różnych źródeł informacji o przyrodzie i jej ochronie w formie rezerwatu przyrody.

Czas trwania: 1 godzina lekcyjna oraz praca domowa.

Miejsce zajęć: sala lekcyjna.

Pomoce dydaktyczne: mapa rezerwatów przyrody w województwie mazowieckim (należy skorzystać z: <http://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/>), lista rezerwatów przyrody w gminie, powiecie lub w całym województwie mazowieckim (można skorzystać z: <http://warszawa.rdos.gov.pl/images/stories/pomniki/rezerwaty.pdf>), mapa obszarowych form ochrony przyrody w województwie mazowieckim (można skorzystać z: www.mapa.warszawa.rdos.gov.pl).

Przebieg zajęć:

Lekcję rozpocznij od sprawdzenia i utrwalenia wiadomości uczniów z zakresu różnych form ochrony przyrody w Polsce. Na tym etapie kontroluj, czy uczniowie potrafią rozróżnić cele powoływania różnych form oraz czy znają kluczowe zasady ich funkcjonowania. Następnie poinformuj, że dzisiejsze zajęcia poświęcone będą najważniejszej obok parku narodowego formie ochrony przyrody, jaką jest rezerwat przyrody. Zapytaj, co wiedzą o rezerwach. Sprawdź, czy zdają sobie sprawę z tego, że rezerwaty przyrody zajmują w Polsce niewiele ponad 0,5% powierzchni kraju, chroniąc najcenniejsze fragmenty rodzimej przyrody.

Przedstaw w postaci krótkiego referatu najważniejsze uwarunkowania prawne i merytoryczne ustanawiania rezerwatów przyrody. Możesz także kilka dni wcześniej poprosić dwóch – trzech uczniów o przygotowanie takiego referatu w formie prezentacji (kilkuminutowej). Poproś pozostałych uczniów, aby zapamiętali i zapisali z tej wypowiedzi jak najwięcej. Warto poświęcić nieco więcej czasu swojego oraz chętnych uczniów i zaproponować krótką wycieczkę, np. weekendową, do najbliższego rezerwatu celem zrobienia kilku zdjęć, które wzbogacą prezentację. (Uwaga! Należy sprawdzić w Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Warszawie, czy rezerwat jest dopuszczony do ruchu pieszego. W przypadku niedopuszczenia – należy złożyć wniosek o decyzję umożliwiającą wejście do rezerwatu w celach edukacyjnych).

Rezerwat przyrody wedle art. 13 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2009 r. Nr 151, poz. 1220, ze zm.) obejmuje obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin,

siedliska zwierząt i siedliska grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi. Na obszarach graniczących z rezerwatem przyrody może być wyznaczona otulina. Uznanie za rezerwat przyrody następuje w formie zarządzenia regionalnego dyrektora ochrony środowiska, które określa jego nazwę, położenie lub przebieg granicy i otulinę, jeżeli została wyznaczona, cele ochrony oraz rodzaj, typ i podtyp rezerwatu przyrody, a także sprawującego nadzór nad rezerwatem. Minister Środowiska określił, w drodze rozporządzenia z dnia 30 marca 2005 r., rodzaje, typy i podtypy rezerwatów przyrody (Dz. U. Nr 60, poz. 533). Dla przykładu – w naszym sąsiedztwie możemy mieć do czynienia z leśnym rodzajem rezerwatu (przedmiotem ochrony są pozostałości i fragmenty dawnych puszczy o charakterze pierwotnym), typ fitocenotyczny i podtyp zbiorowisk leśnych (ze względu na dominujący przedmiot ochrony), typ: leśny i borowy, podtyp: lasów nizinnych (ze względu na główny typ ekosystemu). Rodzaje, typy i podtypy znajdziesz w ww. rozporządzeniu. W województwie mazowieckim są 184 rezerwaty przyrody – patrz: <http://warszawa.rdos.gov.pl/images/stories/pomniki/rezerwaty.pdf>, gdzie znajdziesz najważniejsze informacje dotyczące ich rodzajów i typów, lokalizacji, celów ochrony czy pokrywania się z obszarami Natura 2000.

Zgodnie z art. 15 ww. ustawy o ochronie przyrody w rezerwacie przyrody obowiązuje cały katalog zakazów, m.in. w rezerwach zabrania się stawiania obiektów budowlanych, chwytania lub zabijania zwierząt, polowania, niszczenia roślin i grzybów, palenia ognisk, zbioru roślin i grzybów, ruchu pieszego, rowerowego, konnego, narciarskiego, zakłócania ciszy itd. Od wszelkich zakazów w celach edukacyjnych może odstąpić w drodze decyzji administracyjnej regionalny dyrektor (z jego upoważnienia działa regionalny konserwator przyrody).

Zapytaj uczniów, czy znają jakieś rezerваты przyrody, czy któreś z nich znajdują się w okolicach miejsca ich zamieszkania lub szkoły. Niech spróbują je wymienić; poszukajcie tych rezerwatów na stronie: <http://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy>. Być może znajdą się w grupie uczniowie, którzy byli albo bywają w rezerwach. Niech opowiedzą o swoich spostrzeżeniach i wrażeniach. Opowiedz także o swoich doświadczeniach z wizyt w rezerwach. Następnie zapytaj uczniów, czy umieliby wskazać jakieś miejsce nieodkryte jeszcze przez naukowców, a które wyczerpałoby przesłanki ustawowe, może nie od razu dla ustanowienia rezerwatu, ale przynajmniej rozważenia takiej możliwości. Uczniowie powinni uzasadnić odpowiedzi. Wybierz wcześniej kilka najbliższych rezerwatów do krótkiego omówienia z uczniami pod kątem celów ich ochrony.

Jako pracę domową zaproponuj uczniom, aby w grupach, np. trzyosobowych, przygotowali własny plakat mówiący o konieczności ochrony przyrody w postaci rezerwatu przyrody. Technika jest dowolna. Najważniejsze, aby z jednej strony uczniowie pracując w grupie, umieli się porozumieć, z drugiej zaś, aby potrafili w sposób jak najbardziej syntetyczny pokazać, że zrozumieli ideę rezerwatu przyrody. Po oddaniu prac przedyskutuj je z uczniami. Jeśli dobrze pójdzie, zrób szkolną wystawę z przygotowanych plakatów.

LEKCJA 2

Cel zajęć: zapoznanie uczniów z Europejską Siecią Ekologiczną Natura 2000

Cele operacyjne. Uczeń:

1. potrafi wymienić podstawowe akty prawne, na których bazie wyznacza się obszary Natura 2000,
2. definiuje, czym jest Natura 2000,
3. wymienia rodzaje obszarów Natura 2000 (siedliskowy, ptasi),
4. potrafi własnymi słowami opisać, czym jest Standardowy Formularz Danych (SDF),
5. potrafi opisać i wskazać na mapie najbliższy miejscu jego zamieszkania obszar Natura 2000 – co najmniej jeden przedmiot ochrony,
6. potrafi korzystać z różnych źródeł informacji o Naturze 2000.

Czas trwania: 1 godzina lekcyjna + 5 godzin terenie.

Miejsce zajęć: sala lekcyjna oraz zajęcia terenowe – najbliższy miejscu zamieszkania obszar Natura 2000.

Pomoce dydaktyczne: mapa obszarów Natura 2000 w województwie mazowieckim (warto skorzystać z: <http://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/>; www.geoportal.gov.pl), przykładowy wydruk SDF dla obszaru Natura 2000 (można skorzystać z: <http://natura2000.gdos.gov.pl/datafiles/>), mapa obszarowych form ochrony przyrody w województwie mazowieckim (można skorzystać z: www.mapa.warszawa.rdos.gov.pl), lornetki, przewodniki i klucze do rozpoznawania ptaków, ssaków, płazów, gadów, roślin.

Przebieg zajęć (część kameralna):

Lekcję rozpocznij od sprawdzenia i utrwalenia wiadomości uczniów z zakresu różnych form ochrony przyrody w Polsce – ze szczególnym zwróceniem uwagi na obszary Natura 2000. Na tym etapie kontroluj, czy uczniowie potrafią wskazać powody, dla których tworzy się obszary, tzw. ptasie czy też siedliskowe. Wyjaśnij, czym są siedliska i gatunki priorytetowe w Unii Europejskiej. Wyjaśnij, czym są Dyrektywy – do czego zobowiązały się państwa, które je podpisały, wstępując do Unii. Wyjaśnij rolę, jaką Natura 2000 odgrywa w Europie i dlaczego kraje członkowskie zdecydowały się, aby wspólnie na ich terenie chronić i zachować dla przyszłych pokoleń najcenniejsze gatunki i obszary. Następnie poinformuj, że zajęcia poświęcone będą niezwykle ważnemu dla Wspólnoty Europejskiej przedsięwzięciu, jakim jest wspólna ochrona dziedzictwa przyrodniczego. Zapytaj, czy uczniowie potrafią wskazać na mapie jakiś obszar naturowy. Jeśli tak, to czy coś o nim wiedzą – dlaczego został utworzony, co jest w nim takiego cennego.

Przedstaw w postaci krótkiego referatu najważniejsze uwarunkowania prawne i merytoryczne powoływania obszarów Natura 2000. Możesz także kilka dni wcześniej poprosić dwóch – trzech uczniów o przygotowanie takiego referatu w formie prezentacji (kilkuminutowej). Uczul pozostałych uczniów, aby zapamiętali i zapisali jak najwięcej z tej wypowiedzi.

Przebieg zajęć (część terenowa):

Przed zajęciami warto nawiązać kontakt z lokalnym przyrodnikiem, leśnikiem, ośrodkiem edukacji przyrodniczej tak, by uczniowie w trakcie wycieczki mogli korzystać z jego wiedzy terenowej. Wydrukuj SDF (Standardowy Formularz Danych) dla odwiedzanego obszaru. Zawie-

ra on listę gatunków i/lub wykaz siedlisk, dla których obszar został utworzony.

Lekcję rozpocznij od sprawdzenia i utrwalenia wiadomości, które zostały przekazane na zajęciach w klasie.

W trakcie wycieczki, wykorzystując przewodniki do oznaczania roślin, zwierząt, grzybów, spróbujcie odnaleźć rośliny i zwierzęta, dla których utworzono obszar Natura 2000. Poinformuj uczniów, że gatunki te objęte są ochroną, a więc nie wolno ich niszczyć, zrywać itp.

W miarę możliwości podziel klasę na zespoły. Każdy zespół powinien mieć lornetkę. Odnalezione gatunki odnotujcie. Pozwoli to na koniec zajęć stworzyć listę tych gatunków, które udało się zobaczyć i rozpoznać. Namów uczniów, by na temat obszaru wykonali plakat.

Słowniczek:

Obszar Natura 2000 – obszar specjalnej ochrony ptaków, specjalny obszar ochrony siedlisk lub obszar mający znaczenie dla Wspólnoty Europejskiej, utworzony w celu ochrony populacji dziko występujących ptaków lub siedlisk przyrodniczych lub gatunków będących przedmiotem zainteresowania Wspólnoty.

Obszar mający znaczenie dla Wspólnoty Europejskiej – projektowany specjalny obszar ochrony siedlisk, zatwierdzony przez Komisję Europejską w drodze decyzji, który w regionie biogeograficznym, do którego należy, w znaczący sposób przyczynia się do zachowania lub odtworzenia stanu właściwej ochrony siedliska przyrodniczego lub gatunku będącego przedmiotem zainteresowania Wspólnoty, a także może znacząco przyczynić się do spójności sieci obszarów Natura 2000 i zachowania różnorodności biologicznej w obrębie danego regionu biogeograficznego; w przypadku gatunków zwierząt występujących na

dużych obszarach obszarem mającym znaczenie dla Wspólnoty jest obszar w obrębie naturalnego zasięgu takich gatunków, charakteryzujący się fizycznymi lub biologicznymi czynnikami istotnymi dla ich życia lub rozmnażania.

Obszar specjalnej ochrony ptaków – obszar wyznaczony, zgodnie z przepisami prawa Unii Europejskiej, do ochrony populacji dziko występujących ptaków jednego lub wielu gatunków, w którego granicach ptaki mają korzystne warunki bytowania w ciągu całego życia, w dowolnym jego okresie albo stadium rozwoju.

Specjalny obszar ochrony siedlisk - obszar wyznaczony, zgodnie z przepisami prawa Unii Europejskiej, w celu trwałej ochrony siedlisk przyrodniczych lub populacji zagrożonych wyginięciem gatunków roślin lub zwierząt lub w celu odtworzenia właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych lub właściwego stanu ochrony tych gatunków.

Dyrektywa Siedliskowa, zwana też Dyrektywą Habitatów – potoczna nazwa Dyrektywy 92/43/EWG w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory, będącej elementem prawa Unii Europejskiej. Razem z Dyrektywą Ptasia stanowią podstawę europejskiego systemu ochrony przyrody Natura 2000. Dyrektywa wskazuje „ważne w skali europejskiej” gatunki roślin i zwierząt oraz typy siedlisk przyrodniczych, dla których państwa członkowskie zobowiązane są powołać obszary w celu ich ochrony i zachowania dla przyszłych pokoleń. Dyrektywa jest wiążąca dla wszystkich państw Unii Europejskiej, które muszą wprowadzić jej postanowienia do prawa krajowego.

Dyrektywa zawiera sześć załączników:

Załącznik 1 – zawiera typy siedlisk naturalnych ważnych dla Wspólnoty, których ochrona wymaga wyznaczenia specjalnych obszarów szczególnie chronionych.

Załącznik 2 – wymienia gatunki roślin i zwierząt ważne dla Wspólnoty, których ochrona wymaga wyznaczenia specjalnych obszarów ochrony.

Załącznik 3 – przedstawia kryteria wyboru terenów kwalifikujących się do określenia jako tereny mające znaczenie dla Wspólnoty i wyznaczenia jako specjalne obszary ochrony.

Załącznik 4 – wymienia gatunki roślin i zwierząt ważnych dla Wspólnoty, które wymagają ścisłej ochrony.

Załącznik 5 – wymienia gatunki roślin i zwierząt ważnych dla Wspólnoty, których pozyskiwanie ze stanu dzikiego i eksploatacja może podlegać działaniom w zakresie zarządzania.

Załącznik 6 – przedstawia zabronione metody i środki chwytania i zabijania oraz środki transportu.

Dyrektywa Ptasia – Dyrektywa 2009/147/WE z 30 listopada 2009 roku w sprawie ochrony dzikiego ptactwa. Dyrektywa składa się z 20 artykułów i 7 załączników, które określają metody jej realizacji. Dyrektywa ma za zadanie:

- prawne uregulowanie handlu i odłowu ptaków,
- ochronę przed wyginięciem wszystkich istniejących współcześnie populacji ptaków występujących w stanie dzikim w UE,
- przeciwdziałanie pewnym metodom ich odłowu i zabijania.

Wymienia 182 gatunki ptaków, które powinny być chronione. Ochrona obejmuje zarówno same ptaki, jak i siedliska (miejsca ich występowania).

Dyrektywa zobowiązuje do:

- stworzenia obszarów specjalnej ochrony ptaków – obszary te stanowią element sieci Natura 2000;
- utrzymania i zagospodarowania siedlisk ptaków zgodnie z potrzebami ekologicznymi, zarówno w ramach specjalnych obszarów ochrony, jak i poza nimi;
- przywracania zniszczonych biotopów ptaków;
- tworzenia biotopów dla ptaków;
- zabronienia przez państwa członkowskie umyślnego zabijania lub chwytania ptaków objętych ochroną;
- zabronienia umyślnego niszczenia lub uszkodzenia gniazd i jaj ptaków oraz usuwania ich gniazd;
- zabronienia wybierania jaj ptaków dziko występujących oraz zatrzymywania tych jaj, nawet gdy są puste;
- zabronienia umyślnego płoszenia tych ptaków, szczególnie w okresie lęgowym i wychowu młodych, jeśli mogłoby to mieć znaczenie w odniesieniu do celów dyrektywy;
- zabronienia przetrzymywania ptactwa należącego do gatunków, na które polowanie i których chwytanie jest zabronione.

Jako pracę domową zaproponuj uczniom, aby w grupach, np. trzyosobowych, przygotowali własny plakat mówiący o konieczności ochrony przyrody na terenie całej Unii Europejskiej. Technika jest dowolna. Najważniejsze, aby z jednej strony uczniowie pracując w grupie, umieli się porozumieć, z drugiej zaś, aby potrafili w sposób jak najbardziej syntetyczny pokazać, jak ważną rolę odgrywa w Europie system obszarów chronionych Natura 2000.

© DAUNPOL sp. z o.o. Warszawa
www.daunpol-pilot.com.pl
biuro@daunpol-pilot.com.pl

Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Warszawie
ul. Henryka Sienkiewicza 3, 00-015 Warszawa
tel. 22 556 56 00, fax 22 556 56 02
www.warszawa.rdos.gov.pl
✉ rdos.warszawa@rdos.gov.pl